

**ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ
В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Масштабні структурні зрушення, які відбулися протягом останніх років, зумовили перехід до «інтелектуальної» економіки, в якій освіченість, професіоналізм, наукові знання та унікальні навички їх носіїв виступають стратегічним чинником та визначальним джерелом соціально-економічного розвитку. Інформація та знання перетворюються на рушійну силу інтелектуального розвитку, творча розумова активність набуває статусу пріоритетної стратегічної діяльності, а проблеми стимулювання творчої праці стають першочерговими.

Проблеми мотивації творчої праці та розвитку інтелектуального капіталу стали об'єктом поширеної уваги багатьох вітчизняних вчених, які зазначають на необхідність стимулювання творчої активності людини, підвищення зацікавленості і задоволення працею, удосконалення професійно-кваліфікаційного рівня, генерування нових ідей. Відомий зарубіжний вчений Пітер Ф. Друкер визначає, що «сильну компанію від слабкої відрізняє рівень кваліфікації її технічних робітників та інших спеціалістів..., їх знань, рівень мотивації, прагнень та орієнтації» [1, С.49]. Проблеми мотивації творчої праці у своїх наукових дослідженнях розглядають вітчизняні вчені такі як: Д. Богиня, Л. Безчасний [7, с. 39], Б. Генкін, О. Грішнова, А. Колот, А. Чухно [2, с. 18], М. Шабанова та ін.

Незважаючи на широке коло досліджень сучасного стану і тенденцій розвитку мотивації творчої праці, вони є недостатньо розробленими і містять суперечності, що обмежує можливість регулювання творчої активності працівників і гальмує адаптацію персоналу до ринкових умов, отже стримує економічне зростання.

Набуває актуальності дослідження особливостей мотивації творчої праці в умовах інтелектуальної економіки, та розробка науково обґрунтованої моделі сталого економічного зростання в Україні. Невід'ємною складовою такої моделі вбачається створення правових, економічних, соціальних та організаційних засад щодо забезпечення відтворення трудового потенціалу та професійно-інтелектуального розвитку людини, які є вирішальним джерелом зростання національного багатства. Відповідно, одним з пріоритетних завдань сучасної економічної теорії і практики є дослідження можливостей застосування накопиченого і розробка нового мотиваційного інструментарію щодо стимулюванню творчої праці.

Метою статті є дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку мотивації творчої праці в умовах формування інтелектуальної економіки.

У продовж багатовіковій історії людина була фактором виробництва, а її життя визначалось матеріальними потребами. Мотивацією до праці була бідність, потреба вижити. Інформація, знання, становлення нового технологічного способу виробництва докорінно змінюють структуру економіки, роль людини у суспільстві. Інтелектуальний характер самого фактора виробництва обумовлює появу нових понять: інтелектуальна діяльність, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність та інші. Все це піднімає процеси інтелектуалізації праці на новий рівень, суттєво змінює мотивацію праці. Замість матеріальних зовнішніх стимулів, праця стає внутрішньою потребою творчої людини. Інтелектуальній творчій праці та інтелектуальному капіталу належить головна роль у генезисі інтелектуальної економіки.

Так, академік А. Чухно зазначає, що творча праця, творча активність людини – одна з найважливіших рис нового суспільства [2, с.20]. Інтелектуальна економіка, інтелектуальний капітал стають стрижнем світового економічного розвитку, при цьому активно впливаючи один на одного і забезпечуючи взаємний розвиток (рис. 1) [3, с. 10].

Вартий уваги той факт, що у розвинутих країнах ринкової економіки питома вага працівників, зайнятих творчою працею, за прогнозами науковців, має збільшуватися, основою динаміки суспільства стає активне використання інтелектуальних ресурсів, серед яких – інтелект, знання, здібності, ініціатива, творчість працівників [4, с. 66].

Проте інтелектуалізація діяльності людини і зростання її творчого характеру – процеси взаємопов'язані, але не тотожні. Досить часто поняття інтелектуальна діяльність і творчість вживаються як однозначні. Безперечно, інтелектуальна діяльність не може бути не творчою. Проте і творчість, й інтелектуальна діяльність мають свої особливості, або відмінності. Специфічною рисою є

те, що творча діяльність не може бути повторенням відомого, її результату завжди властива новизна, оригінальність.

Рис. 1. Складова інтелектуальної економіки у системі взаємозв'язків основних світових тенденцій

“Творча діяльність” — поняття ширше, ніж “інтелектуальна діяльність”. Так, під поняття “результати творчої діяльності” підпадають будь-які результати творчості. Результати інтелектуальної діяльності — це, безперечно, результати творчої діяльності. Але результати інтелектуальної діяльності обов'язково мають відповідати встановленим вимогам закону. Лише за цієї умови вони можуть стати об'єктами інтелектуальної власності. Кількість результатів творчої діяльності значно переважає кількість об'єктів інтелектуальної власності. Інтелектуальна діяльність і творча діяльність — це розумова діяльність. У цьому аспекті ці два види діяльності збігаються. Але не будь-яка розумова діяльність є інтелектуальною чи творчою. Людина може розумово працювати, але творчого результату не досягти. Потрібно зважати на те, що розумовою діяльністю займаються багато людей, а з розвитком суспільства їх стає більше, це — вчені, інженери, вчителі, лікарі тощо. Творчість, у результаті якої з'являється щось нове, властива далеко не всім.[5, с. 19]

Творча діяльність, або просто творчість — це діяльність, унаслідок якої народжується щось якісно нове, що вирізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Суб'єктом творчої діяльності може бути тільки людина. Природа інколи також створює унікальні шедеври, але це є процесом розвитку, а не творчості.[5, с. 20]

Творча праця людини — основа всього багатства суспільства. Людство у своєму розвитку ніколи не досягне такого стану, коли б його задовольняли наявні засоби забезпечення життєдіяльності. Людина постійно перебуває у творчому пошуку. Творчість притаманна людині у будь-якій сфері її діяльності — у промисловому чи сільськогосподарському виробництві, військовій справі, охороні здоров'я людей, лікуванні тварин, організації відпочинку і дозвілля тощо.

Ефективність використання творчої праці визначає перспективи розвитку економіки країни. В Україні сьогодні основою мотивації є рівень заробітної плати та преміювання за продуктивну працю, але надзвичайно важливо для розуміння можливостей вживання основних мотиваційних теорій до творчої праці з'ясувати мотиви, які ініціюють і активізують творчість. Провідні мотиви творчості об'єднані в три групи: інтелектуальні, матеріальні та моральні.

До першої групи відносять захопленість ідеєю та рішення важких завдань, інтелектуальний саморозвиток, прагнення до реалізації своїх інтелектуальних здібностей. Творчість є основою діяльності і слугує формою самовираження творчої особи. Друга група є матеріальна – матеріальна зацікавленість не менш важливий стимул творчої активності на сучасному етапі розвитку. Матеріальні потреби перестають грати домінуючу роль лише тоді, коли вони задоволені. Третім стимулом є моральна винагорода – кваліфікований працівник відчуває самоповагу, самоствердження коли результат його праці оцінюється високо як ним, так і керівництвом.

Всі три групи стимулів спрямовані на формування творчо активного і кваліфікованого персоналу, який поряд з матеріальною базою і організацією робіт є одним з основних чинників забезпечення якості праці та виготовлення конкурентної продукції [6, с. 51]. Для переважної більшості фірм, компаній творча праця персоналу стає об'єктом підвищеної та повсякденної уваги. Як, слушно підкреслює Л. Безчасний, “сьогодні у конкурентній боротьбі найчастіше перемагає не обов’язково той, хто знизить витрати і запропонує нижчу ціну, а скоріше той, хто створить продукт вищої якості та науково-технічного рівня, з кращим сервісом, точніше врахує потреби споживачів” [7, с. 39].

На мотивацію до високоякісної праці впливають певні чинники, які необхідно постійно оцінювати і прогнозувати. Оцінка чинників потрібна для того, щоб знати, які з них спричиняють найбільший вплив на якість творчої праці і на які слід звертати особливу увагу при спрямуванні мотиваційних зусиль. Адже в процесі творчої праці самовдосконалення працівника відбувається у результаті створення інтелектуальний продукту. В процесі роботи працівник творчої праці не лише створює інтелектуальний продукт, а одночасно збільшує свій власний персоніфікований інтелектуальний капітал.

Таким чином, творча праця окрім націленості на створення інтелектуальний продукту, несе в собі ще два важливих аспекти: у її процесі відбувається відтворення персоніфікованого інтелектуального капіталу та інтелектуальний розвиток особистості (рис. 2), які виступають важливими мотиваційними чинниками трудової діяльності [8, с. 47].

Рис. 2. Результати інтелектуальної діяльності як мотиваційний чинник трудової активності

Результатом творчої праці виступає не лише створення нового інтелектуальний продукту, але і інтелектуальний розвиток самої людини. Рушійною силою системи сучасних економічних відносин стають не тільки і не стільки результати праці, скільки потреби самого робітника в удосконаленні своєї діяльності. Вони, знаходячи свій прояв в зростанні кваліфікації робітників, приводять до автоматизації діяльності, тобто до виникнення таких її форм, які найбільш сприйнятливі до науково-технічного прогресу, що зумовлює виникнення нових можливостей удосконалення діяльності.

Творча праця є особливою формою реалізації інтелектуального потенціалу людини. Формування інтелектуальної сфери стає в пряму залежність не лише від підвищення науково-технічного рівня виробництва та технічної озброєності праці, зростання всіх видів освіти, а й перетворення розумової праці у творчість, як вищий, внутрішньо необхідний ступінь розвитку праці.

Творча праця, як правило, носить індивідуальний характер, тому її не можна усереднити. Крім того, вона реалізується в якісних характеристиках створюваних речей та послуг. Це свідчить про те, що їх ціна визначається не вартістю, а корисністю речі, не матеріальними затратами, а втіленими в них здібностями творця, його талантом. У таких умовах ключову роль починає відігравати не вартість, а споживна вартість, корисність товару [9, с.9].

Творчі робітники не визнають контролю та натиску, вони є абсолютно мобільними, їх специфічні знання роблять їх вільними та унікальними. Причому кожен рік роботи такого робітника на підприємстві не знижує а, навпаки, робить творчу людину ще більш цінною для організації, її здібності – ще більш досконалішими, а її доходи – ще більш високими, відповідно заробітна плата таких робітників повинна підвищуватися згідно його персоніфікованого вкладу у розробку інноваційного продукту. Індивідуалізація виробництва, орієнтація його на потребу конкретної людини, на розвиток її здібностей заперечує можливість визначення вартості даної послуги чи товару.

Тому виникає необхідність у кількісному вимірі інтелектуальної творчої діяльності. Традиційні способи оцінки не спроможні визначити ціну, що формується на основі корисності тобто суб'єктивності та ірраціональності виробництва. Очевидною є потреба в залученні до аналізу не лише матеріально-речових витрат, а й інтелектуальних, розумових дій працівників тієї чи іншої фірми.

Україна традиційно має значний інтелектуальний потенціал. За даними досліджень, проведених ООН на початку нового століття, Україна займала 75-те місце серед 175 країн за індексом розвитку

людського потенціалу. При цьому рівень освіченості українців перевищував середній індекс країн Східної Європи і СНД.

Однак за останні 10 років кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт зменшилась на 2,4 %, зокрема докторів і кандидатів наук – у 2,3 рази. На відміну від розвинених країн, у яких 85-90% приросту ВВП забезпечується за рахунок виробництва та експорту наукомісткої продукції, частка України на ринку високотехнологічної продукції становить приблизно - 0,1 % [11].

Так, у 2009р. кількість підприємств і організацій України, що виконували роботи зі створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності скоротилась порівняно з попереднім роком на 6,2%. Особливо помітне зменшення відбулось у Дніпропетровській (34 організації) та Харківській (24) областях (табл. 1)[11].

Таблиця 1

Основні показники творчої діяльності в Україні у 2009 р. за регіонами, у % до попереднього року

Регіон	Кількість організацій, в яких виконувались роботи зі створення та використання об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій	Чисельність творців	Подано заявок на винаходи до Державного департаменту інтелектуальної власності України та патентних відомств іноземних держав	Отримано патентів України та іноземних держав на винаходи
Україна	93,8	83,3	76,7	91,4
АР Крим	129,2	112,4	19,2	125,0
Вінницька	83,3	80,1	66,0	94,9
Волинська	90,9	97,9	133,3	160,0
Дніпропетровська	68,2	93,6	118,2	101,1
Донецька	99,2	74,0	41,1	81,8
Житомирська	100,0	111,0	242,9	126,7
Закарпатська	175,0	86,4	168,0	100,0
Запорізька	106,0	82,0	36,7	90,9
Івано-Франківська	82,6	86,5	67,3	93,3
Київська	111,5	75,8	146,7	96,7
Кіровоградська	103,1	143,0	25,0	266,7
Луганська	90,0	62,8	72,7	38,7
Львівська	97,3	96,4	68,5	96,1
Миколаївська	110,7	80,6	61,0	72,7
Одеська	100,0	99,4	86,4	119,6
Полтавська	92,1	83,6	20,8	44,4
Рівненська	103,1	82,5	37,5	100,0
Сумська	73,1	63,8	140,5	85,4
Тернопільська	84,2	92,5	53,3	38,9
Харківська	87,1	93,2	79,4	105,4
Херсонська	105,7	81,6	33,3	175,0
Хмельницька	87,5	90,9	300,0	66,7
Черкаська	91,3	60,2	33,3	70,6
Чернівецька	95,2	103,8	84,6	126,3
Чернігівська	66,7	61,1	69,6	76,5
м. Київ	101,6	78,0	73,3	80,6
м. Севастополь	78,6	96,5	103,1	100,0

Кожна країна має унікальне поєднання менталітету власного населення, природно – географічних умов, наявної матеріально – технічної бази та інших чинників, які є підґрунтям її економічного життя, тому підтримка державою науково-технічного прогресу належить до важливих складових інтелектуального механізму розвитку суспільства, а організація підготовки високоосвічених фахівців з питань розробок та реалізації нововведень має стати одним з пріоритетів нашої держави [10, с. 162].

Однак у 2009р. загальна чисельність творців (винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій) порівняно з 2008р. скоротилась на 16,7%, у т.ч. авторів раціоналізаторських пропозицій – на 20,6% (рис. 3) [10].

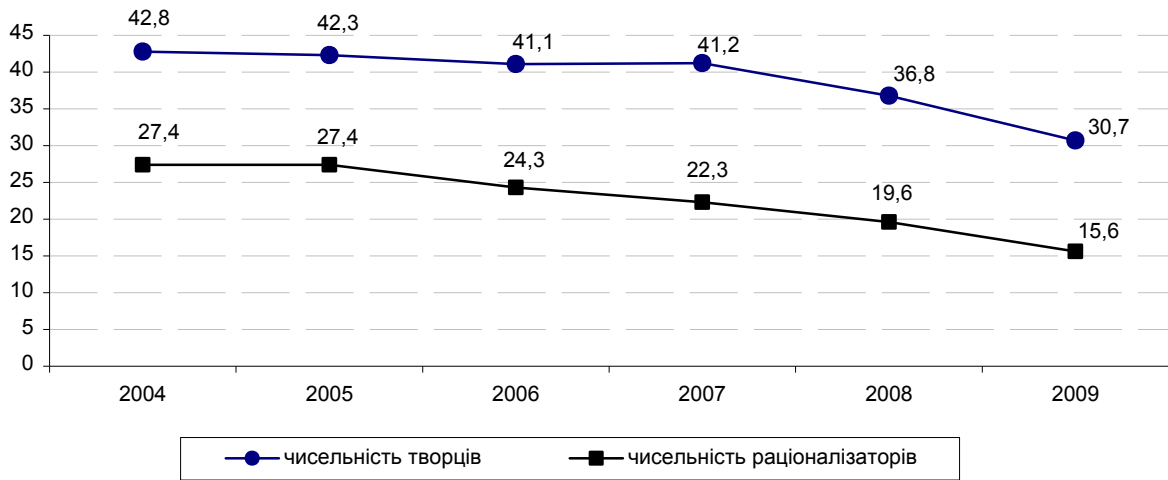

Рис. 3. Чисельність творців за 2004 – 2009 рр., тис. осіб

У 2009 році на кожне підприємство, яке займалось винахідництвом припадало 19 творців (у 2008р. – 24). Основну частину винахідників і авторів промислових зразків складав інженерно-технічний персонал та науково-педагогічні працівники з повною вищою освітою (94%), в числі яких – всього 28% жінок. Розподіл чисельності творців за віком показує, що 37,6% з них мали вік до 40 років включно і 12,7% – пенсіонери. Середній вік винахідників і авторів промислових зразків становив 46,4 року, раціоналізаторів – 44,3 року.

Як і у попередні роки, найбільш активно займалися творчою діяльністю установи освіти (у 2009р. ними подано 65,4% загальної кількості заявок і отримано 62,9% загальної кількості патентів на об’єкти промислової власності (ОПВ) та наукові організації (відповідно 23,5% і 24,4%) (рис. 4) [11].

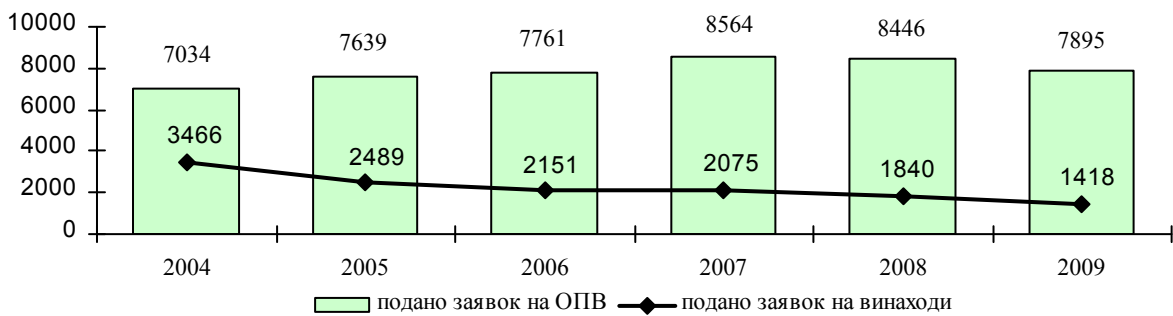

Рис. 4. Надходження заявок на ОПВ 2004-2009 р.р.

На відміну від розвинених країн, формування вітчизняної інтелектуальної економіки поки ще не відповідає вимогам сьогодення, тому Україна вимушена розробляти свою особливу стратегію утримання на гребні науково – технічного прогресу, підґрунтям якої має стати виважена державна підтримка наукоємних, інноваційних виробництв та технологій. Тому держава повинна взяти на себе зобов’язання, забезпечити необхідні умови для зміцнення інтелектуального потенціалу суспільства, шляхом стимулювання творчої праці. Для формування системи стимулювання творчої праці і оцінки її ефективності можуть бути використані критерії оцінки персоніфікованого інтелектуального капіталу. Саме інтелектуальна модель розвитку економіки України повинна задіяти невикористані творчі ресурси людського капіталу, віддати перевагу освіті і культурі та сприяти ефективному розвитку економіки на інноваційній основі. Тому перспективи подальшого розвитку набуває необхідність пошуку нових практичних підходів у сфері стимулювання творчої праці, поступовий відхід від оплати процесу та максимальне наближення оплати за результат.

Література

1. Друкер Питер Ф. Эффективное управление предприятием./ Друкер ПитерФ. Эффективное управление предприятием.: Пер. с англ.. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2008. – 224 с.

2. Чухно А. Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе / А. Чухно // Экономика Украины – 2004. - №5. – С 20.
3. Кендюхов О.В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук : спец. 08.00.04 – «Економіка та управління підприємствами (переробна промисловість)» / О.В. Кендюхов. – Донецьк, 2007. – 33 с.
4. Семикіна М.В. Потреби, інтереси і ціннісні орієнтації як найважливіші елементи мотиваційного механізму/ М.В. Семикіна // Стратегія економічного розвитку України. Наук. збірник. – К.: КНЕУ, 2001.– С. 66-99.
5. Черевко Г.В. Інтелектуальна власність: [навч. посіб.] / Г.В. Черевко.- Знання, 2008.- 412 с.
6. Кендюхов А. Мотивация творческого интеллектуального труда: исследование основных подходов / А. Кендюхов // Экономика Украины. – 2005.- № 3. - С. 49-56.
7. Інноваційна складова економічного розвитку: Монографія / НАН України, Ін-т економіки. Відп. ред. Л.К. Безчасний. – Київ, 2000. – 260 с.
8. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: Підручник / В.Д. Базилевич. – К.: Знання, 2006. – 431с.
9. Гава Ю.В. Інтелектуальний капітал: сутність та зростання ролі в розвитку економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Ю.В. Гава. – К., 2009. – 15 с.
10. Гоман М. Інноваційний механізм соціально-економічного розвитку / М. Гоман – К.: 2003. – 605. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України, Випуск 2/2003. Видавництво НАДУ.
11. Офіційний сайт Міністерства статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua> Експрес-випуск від 21.04.2010р. № 95.

Рецензент докт. екон. наук, професор С.П. Наливайченко